

Diplomával a rendszerváltás előtt

A felsőoktatás intézményrendszerének átalakítása
a második világháború után Magyarországon

Kiss László

■ A hazai felsőfokú intézmények száma 1950 után indult először gyors emelkedésnek. Szovjet mintára szakfőiskolák és szakegyetemek jöttek létre, amelyek egy-egy speciális képzésre, képzéscsoportra fókuszáltak, és döntően az új gazdaságpolitika által elsődlegesen támogatott területek diplomás állományát hivatottak kibocsátani. Nem célunk a hazai felsőoktatási intézményrendszer 1945 és 1990 közötti változásainak részletekbe menő, tételes bemutatása, azonban a rendszer egészét érintő átalakítások áttekintése feltétlenül fontos a korszak diplomás-fogalmának, a diplomás csoport belső struktúrájának megértéséhez. ■

1947-ben létrehozták a – főleg munkások felsőfokú képzését szolgáló – Állami Műszaki Főiskolát, a volt József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem több karából pedig létrejött az Agrártudományi Egyetem. A felsőoktatás átalakításának középpontjában a közgazdasági, a műszaki és a természettudományos képzés minőségének emelése állt, ami persze elsősorban a szovjet minták átvételét, a szovjet típusú képzési struktúra és képzési tartalom meghonosítását jelentette. 1948-ban megalakult a Közgazdaságtudományi Egyetem, majd a Külügyi Akadémia és a Műszaki és Gazdasági Akadémia. A természettudományi képzések intenzívebbé tétele érdekében a budapesti és a debreceni egyetemeken Természettudományi Karok alakultak, ahová a korábban Bölcsészettudományi Karok keretein belül működő természettudományi tanszékeket csoportosították át.

A központi tervek a hallgatólétszám dinamikus emelését, új egyetemek és főiskolák létrehozását írták elő. Az Állami Műszaki Főiskola 1951-ben ugyan megszűnt, de hallgatóit az egyetemek átvették, és megkezdte működését Miskolcon a Nehézipari Műszaki Egyetem, valamint a Veszprémi Vegyipari Egyetem és a Közlekedési Műszaki Egyetem, amely Szegeden alakult, de már 1952-ben Szolnokra költözött.

Szovjet mintára történt 1951-ben az orvostudományi karok leválasztása a tudományegyetemekről, és külön orvostudományi egyetemekként való megszervezésük. Első körben

a közoktatási tárcától az egészségügyi minisztérium alá helyezték a karokat, majd ezt követte egyetemi rangú önállósításuk. A hagyományos tudományegyetemi struktúra már korábban megszűnt – a hittudományi karok 1950-ben kiváltak az egyetemekből –, a döntés azonban tovább csonkította a klasszikus egyetemek képzési profilját. A változások hatására a felsőoktatás állami irányítása teljesen széttagolódott, az újonnan alapított szakegyetemek, szakfőiskolák már kezdettől fogva a szakminisztériumok alá tartoztak ugyanis. (Ladányi, 1986. 10–36.)

A felsőoktatás mennyiségi kiterjesztése igazán nagy lendületet a hatvanas évek legelején vett. Az 1961. évi III. törvény meghatározta a felsőoktatási intézmények típusait, és a felsőoktatás szervezeti rendszerébe illesztette az egyetemek, egyetemi jellegű főiskolák és főiskolák mellett az újonnan megszervezett felsőfokú intézeteket és a felsőfokú technikumokat, megszüntette viszont az akadémiákat. (Ladányi, 1991. 43.)

Ezzel egy olyan extenzív bővítési folyamat indult el, amely öt év alatt több mint kétszerezére emelte a felsőfokú képzést folytató intézmények számát. A bővítés egyben kiteljesítette a felsőoktatás megkettőzését, vertikális megbontását is, a legnagyobb szakterületek (műszaki, agrár, közgazdasági) esetében kialakította ugyanis az egyetemi és a technikumi szintű képzést. A gyakorlatban természetesen nem új intézmények alapítása és felépítése történt meg, hanem már korábban is működő, addig középfokú képzést folytató oktatási intézményeket minősítettek át felsőfokú technikummá. A technikumi képzésben részt vevő hallgatók száma 1961 és 1965 között megháromszorozódott; a hatvanas évek második felében a műszaki és az agrárképzésben részt vevő hallgatók mintegy 40 százaléka a műszaki és a mezőgazdasági technikumokat látogatta.¹

A felsőfokú technikumok működése, amely eredeti célja szerint a középfokúnál magasabb elméleti felkészültségű, ám alapvetően a termelési gyakorlatra orientált szakemberek képzését célozta volna, nem váltotta be a hozzá fűzött várakozásokat. A hatvanas évek végén fokozatosan megkezdődtek a technikumokat érintő intézmény-összevonások, főiskolává minősítések, egyetemekhez vagy már működő főiskolákhoz csatolások, mígnem 1973-ban megszüntették a felsőfokú technikumok rendszerét.

A felsőfokú oktatási rendszer megkettőzése mögött a középfokú képzés ugyancsak extenzív kiterjesztése, és ebből fakadóan a felsőfokú beiskolázási igények ugrásszerű megnövekedése állt. 1961-ben létrejöttek a szakközépfokú iskolák, amelyek valamely szakmában szakmai képesítést nyújtottak, de a szakmai képesítő vizsga mellett érettségit is adtak a végzeteknek, így feljogosították őket a felsőoktatásba való belépésre. A felsőfok bővítése nem is tudott lépést tartani a középfokú oktatásban végbement folyamattal. A hatvanas évek közepén a középfokról kilépők továbbtanulási lehetőségei, a felsőfokú intézményekbe való bejutási esélyei csökkentek. 100 felvételre jelentkező hallgatóból a műszaki egyetemekre és az agrártudományi intézményekbe mintegy 50-en, a tudományegyetemekre 30-40-en jutottak be, a tanítóképzőkben, óvónőképzőkben és a tanárképző főiskolákon pedig folyamatosan csökkenő ütemben 50-30 százalék között alakult a bejutási arány. (Tímár, 1967. 63.)

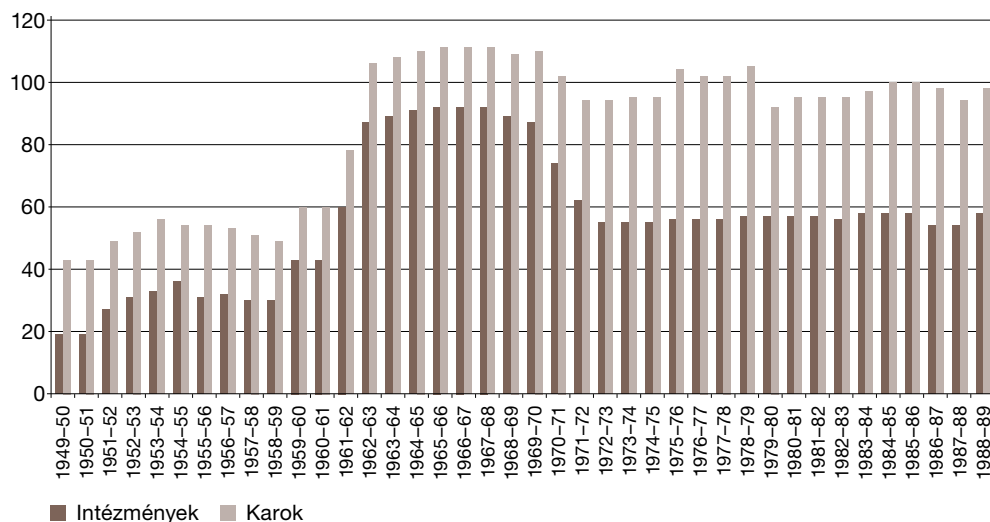
1 A létszámadatokra és a megoszlásokra vonatkozó adatok forrása: Statisztikai Tájékoztató. Felsőoktatás. Budapest, Művelődési Minisztérium. 1968/69 – 1988/89.

Az új rendszerben ugyanakkor – mind közép-, mind felsőfokon – nemcsak eltérő orientációjú, de akadémiai értéküket tekintve is különböző képzések kerültek kialakításra. Ez a különféle iskolatípusok hierarchiába rendeződéséhez vezetett. A felsőfok vonatkozásában a rövidebb idejű technikum, illetve főiskolai képzések alacsonyabb értékű diplomával rendelkező fiatalokat bocsátottak ki, mint az egyetemek, ez pedig az oktatási mobilitás csatornájának részleges átalakulását idézte elő.

A problémát Pelle János 1986-os munkájában így fogalmazta meg: „A főiskolákon megszerzhető üzemmérnöki diplomák értékével nemhogy a közvélemény, de sokszor még a munkahelyek sincsenek teljesen tisztában. (Jellemző tény, hogy pl. az egészségügyi főiskola végzettjei nehezen találják meg helyüket a kórházban. Az orvosok ápolónőnek nézik őket, de az ápolónők sem fogadják be, miután a diplomájukra való hivatkozással nem hajlandók az alantasabb munkákra.) A műszaki főiskolák végzettjei jórészt technikus munkakört töltenek be, amihez eddig nem volt szükség felsőfokú végzettségre. E »felsőfokú szakközépiskolák« fő funkciója nem a hagyományosan értelmiséginek tekintett réteg gyarapítása, hanem az, hogy egy csökkentett terjedelmű, a praktikus igényeknek megfelelő tudásanyaggal ruházza fel hallgatóit, akiket ilyen módon távol lehet tartani a túlsúfolt egyetemektől.” (Pelle, 1986. 82–83.)

A felsőfokú technikumok, majd a belőlük szervezett, a megkettőzött rendszert továbbvívó főiskolák képzései korlátozott mobilitási csatornává váltak, rosszabb elhelyezkedési és előmeneteli lehetőségeket biztosítottak végzettjeik számára, mint a teljes értékű felsőfokú képzést folytató egyetemek. A két képzéstípus (képzési szint) közötti különbség társadalmi színezetet is kapott. „Hogy a társadalmi mobilitás csökkenő tendenciáját mi okozza, azt nem szükséges részletezni, hiszen a gond ismert: a fizikai dolgozók kevésbé tudják gyermekeiket felkészíteni az egyetemi, főiskolai tanulmányokra, sőt... ha tudnák is, sokan akkor sem látják a hosszú, 16-18 esztendő tanítási investációt kifizetődőnek... Ezen felül azonban még a pályairányultságot is befolyásolja a származás. Adataink és más vizsgálatok hasonló mutatói szerint a munkás-paraszti származású fiatalok – éppen fölkelésbeli és anyagi problémáik miatt – inkább a rövidebb képzési idejű főiskolai jellegű intézményekbe kérik felvételüket, az egyetemet végzetek többsége, tehát a legmagasabban kvalifikáltak nagy része a családi körben jobban felkészült, a kedvezőbb anyagi körülmények között élő értelmiségi származású fiatalok közül kerül ki...” (Garami, 1973. 47–48.)

1. ábra. Felsőoktatási intézmények és karok számának alakulása, 1949–1988

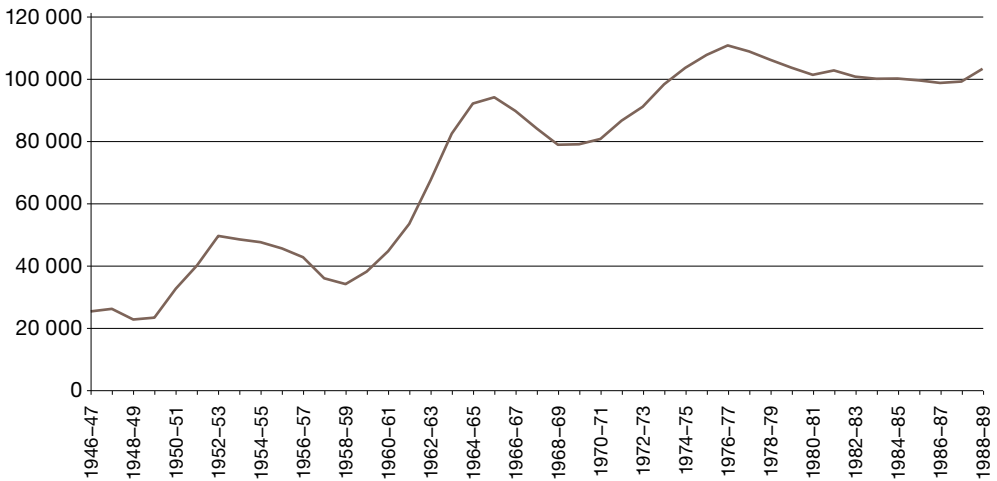

Forrás: Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás. i. m.

Hallgatók számának alakulása

1945 után gyors ütemben fejlődött a felsőfokon tanulók száma. 1950-ben 32 500, 1960-ban 44 600, 1965-ben már 94 000 fő tanult felsőoktatási intézményben. A gyors létszámnövekedés háttérben a már említett extenzív felsőoktatás-bővítés, a felsőfokú technikai rendszer kialakítása állt. A hetvenes évek közepére a hallgatói létszám tovább emelkedett. Ebben az újabb strukturális átalakítás, a technikai képzésnél magasabb presztízsű egységes főiskolai képzés bevezetése mellett demográfiai tényezők is szerepet játszottak: a Ratkó-korszak gyermekei érték el ebben az időszakban a 18-20 éves életkort. A hallgatói létszám növekedése 1976-ig tartott, a hallgatók létszáma 110 ezer fővel elérte a teljes korszakra vonatkozó maximumot, ezt követően kisebb visszaesés következett be, aminek eredményeként a hallgatói létszám a következő mintegy 10 évre 100 ezer fő körül stabilizálódott.

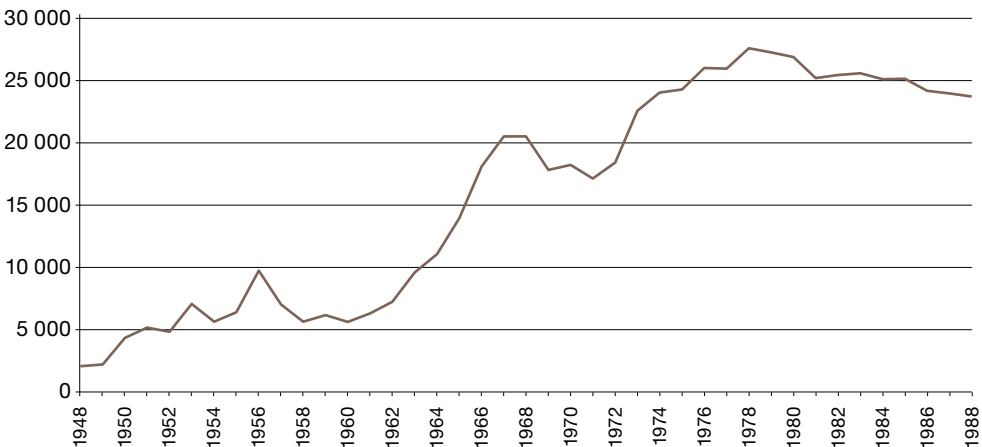
2. ábra. A felsőoktatás hallgatói létszámának alakulása, 1946–1989

Forrás: Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás. i. m.

A felsőfokú oklevelet (diplomát) szerzettek száma a hallgatói létszám alakulásának megfelelően ugyancsak a hatvanas évek elején vett igen komoly lendületet. 1960-ban még csak 5 628, 1967-ben már 20 507 diplomás lépett ki a felsőfokú oktatási intézményekből. A hatvanas-hetvenes évek fordulójának átmeneti megtorpanását a hetvenes évek közepétől ezen a téren is újabb gyors növekedés követi, az 1978-as csúcsevben 27 573 diplomát adnak ki az egyetemek és a főiskolák.

3. ábra. Diplomát szerzettek száma, 1948–1988

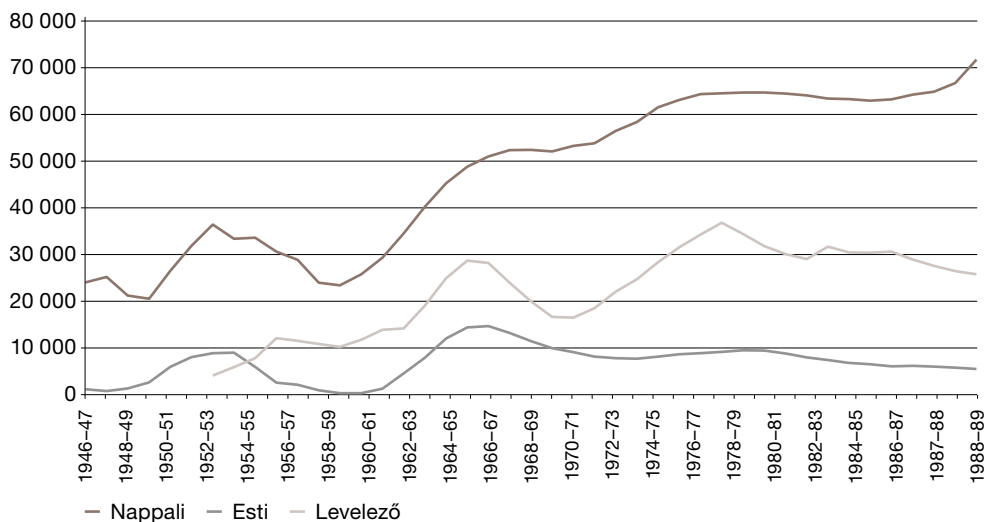
Forrás: Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás. i. m.

Az egyes tagozatokon tanulók létszámának alakulása

A felsőoktatás politikai szempontú átalakításának egyik fontos eleme volt a dolgozók bevonásának, felsőoktatásba lépésének elősegítése, ennek jegyében pedig a nem teljes munkaidejű képzések, tagozatok bevezetése. Már az 1946-47-es tanévben megindult a képzés az egyetemek és főiskolák esti tagozatain. Az esti képzés gyors fejlődésnek indult: 1952-ig megtízszereződött az esti tagozaton tanulók létszáma. Ebben az évben, 1952-ben vezették be az esti képzésnél is kevesebb kötelező kontaktórát tartalmazó levelező oktatást. A levelező képzés népszerűsége gyorsan megelőzte az esti tagozatét, 1960-ban a levelező hallgatók létszáma már tízszerese volt az estisekének – és közel fele a klasszikus nappali tagozatú képzésben résztvevőkének. Az esti és a levelező tagozatos képzés volt hivatott fedezni az erőltetett iparosítás és a mezőgazdasági kollektivizálás, valamint az államigazgatás rendszerének kiterjesztése által előállt, a klasszikus felsőfokú (nappali) képzés által kielégíthetetlen szakember- és funkcionárius-igényt, de a pedagógushíány orvoslására is kiváló eszköznek tűnt. (Ladányi, 1991. 17–18.)

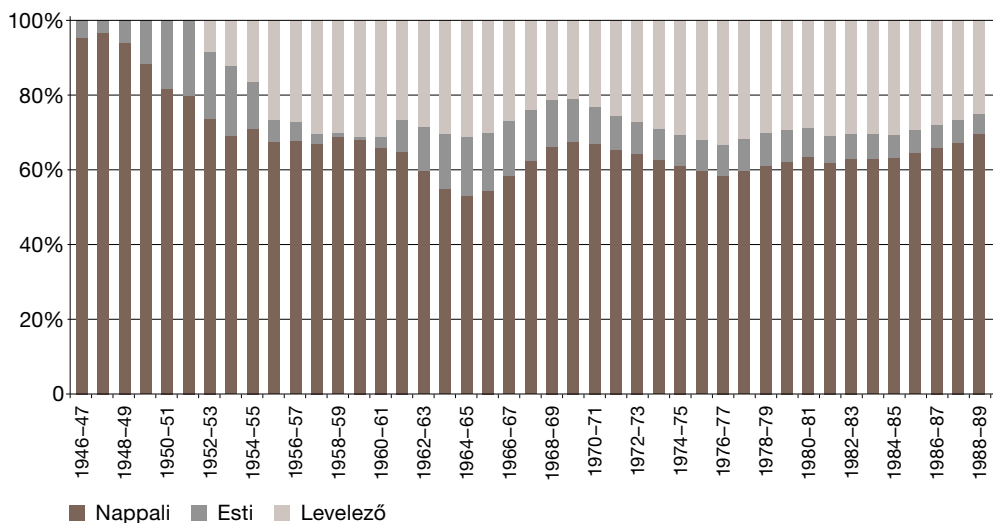
A hatvanas évek már említett extenzív felsőoktatás-bővítése mindhárom tagozat létszámában meglátszik, a konjunktúra azonban az esti és a levelező képzésben egy-két évvel rövidebb ideig tart, mint nappali tagozaton, ráadásul 1966 után a levelező képzés komoly létszámvesztést szenved el. Az esti képzés népszerűsége a hatvanas évek közepétől már stagnál, hallgatói létszáma éves szinten 10 000 fő alá süllyed. A levelező képzés a hetvenes évek elején azonban új lendületet vesz, az egységes főiskolai rendszer kiépítését követően a levelezős hallgatók aránya a hetvenes évek közepére az összes felsőoktatásban tanuló egyharmadáig emelkedik. A következőkben fokozatosan visszaesik részesedése, de még a nyolcvanas évek (és vizsgált korszakunk) végén is meghaladja a 25 százalékot, az abszolút számokat tekintve 30 000 fő körül állandósul.

4. ábra. Az egyes tagozatok hallgatói létszámának alakulása, 1946–1989

Forrás: Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás. i. m.

5. ábra. A hallgatók megoszlása tagozatok szerint, 1946–1989

Forrás: Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás. i. m.

A második világháborút követően a hallgatók tanulmányi ágak szerinti megoszlása is nagyban átalakult. A jogászok – akik a háború előtti időszak domináns egyetemi csoportját alkották –, némiképp háttérbe szorultak, a korábban alacsony létszámú műszaki képzésben viszont 1945

után a hallgatók száma jelentősen megnövekedett. 1953-ban már az összes felsőoktatásban tanuló diák 40 százaléka folytatott műszaki területen tanulmányokat, ez az arány a következő években néhány százalékkal visszaesett ugyan, de a hetvenes évek elejéig 35 százalék felett maradt. A hatvanas évek elejétől a tanárképzés lépett felívelő szakaszba (a pedagógiai főiskolák új neve 1959-től tanárképző főiskola, a korábbi 6 féléves képzés 8 félévesre bővül), az évtized végére a tanárképzésben részt vevő hallgatók az összes hallgató mintegy 10 százalékát teszik ki.

A pedagógusképzés felsőoktatáson belüli súlyát növelte a tanító- és az óvóképzés felsőfokra emelése. 1950 és 1959 között az óvónő- és a tanítóképzés a középfokú szintű pedagógiai gimnázium elnevezésű intézményekben folyt. 1959. szeptember 1-től 11 felsőfokú oktatási intézményként működő tanítóképző, és 3 felsőfokú intézményként működő óvónőképző intézet nyílt meg. A tanítóképző intézeti oktatás időtartama 6 félév volt, ebből a 6. félév szakmai gyakorlati félévet jelentett; az óvónőképzésben a tanulmányi idő 4 félév lett.

1974-ben 8 tanítóképző intézetet tanítóképző főiskolává szerveztek át. A főiskolai tanulmányok végén sikeres államvizsgát tett hallgatók általános iskolai tanári, illetve népművelői-könyvtárosi oklevelet kaptak. (Háber, 1986b. 77–78.) Az óvóképző intézetek tényleges főiskolává szervezésére csak vizsgált korszakunk legvégén, 1990-ben került sor.

A hatvanas évek közepétől a közgazdászképzés is bővülni kezdett. A terület hallgatóinak létszámnövekedése az 1962-től megjelent felsőfokú szakiskolai, később főiskolai szintnek volt köszönhető – a hatvanas-hetvenes években a közgazdaságtudomány tanulmányi ág hallgatóinak mintegy fele, a nyolcvanas években már 80 százaléka nem egyetemi szintű intézményekben tanult. A következőkben látjuk majd annak a ténynek a fontosságát, hogy a felsőfokú képzés volumenének gyors ütemű bővítése során a hallgatókon belül folyamatosan emelkedett a nők aránya – 1950-ben a nappali tagozatos hallgatóknak még csak 26, 1960-ban 38, 1970-ben 45 százaléka volt nő, 1985-ben viszont az arány már meghaladta az 50 százalékot.

1. táblázat. Hallgatók megoszlása tanulmányi ágak szerint, 1955–56, 1968–69, 1985–86, %

	1955–56	1968–69	1985–86
Műszaki	37,0	38,5	24,2
Orvostudományi és gyógyszerészeti	13,0	9,7	10,3
Közgazdaságtudományi	7,9	9,7	11,2
Jogtudományi	6,4	4,1	4,4
Bölcsészettudományi	10,2	6,5	6,5
Természettudományi	5,9	6,2	4,6
Tanárképző iskolai	7,0	8,4	14,4
Tanító- és óvóképző	0,0	4,7	13,4
Mezőgazdaságtudományi és állatorvosi	11,4	9,5	6,1
Művészeti	0,0	1,6	2,1
Egyéb	1,1	1,1	2,7

Forrás: Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás. i. m.

A diplomás csoportok vizsgálata – lehetséges megközelítések

A diplomások társadalmi, gazdasági helyzetét, szűkebb értelemben véve munkaerő-piaci viszonyait több nézőpontból is vizsgálhatjuk. Napjainkban a felsőfokú intézmények diplomás kibocsátása, az egyes egyetemokról és főiskolákról kikerülő munkaerő-piaci beilleszkedésének, elhelyezkedésének, előmenetelének vizsgálata áll a középpontban. Ez a megközelítés Európában az 1970-es években kezdett elterjedni, a hetvenes évek közepén, második felében indultak az első szervezett végzett-vizsgálatok. (Kiss, 2008) Magyarországon ilyen típusú átfogó vizsgálatra ekkoriban még nem került sor – egy, a Felsőoktatási Pedagógiai Kutató Központ által tervezett és megkezdett longitudinális vizsgálatsorozatról tudunk, amit azonban politikai okokból felfüggesztettek.² Eseti felmérésekre, egyes intézmények, karok, vagy éppen szakok végzettjeinek vizsgálatára elszórtan sor került. Ezek a felmérések bizonyos mértékben hasonlítottak a nyugat-európai vizsgálatokra, bár nagy valószínűséggel nem azok ihlették őket. Céljuk a végzetek munkaerő-piaci, gazdasági szempontú beválásának vizsgálata, a képzés sikerességének monitorozása volt. (Szesztay, 1970; Bujdosné, 1974; Déri, 1976; Veszeli, 1978; Udvarhelyi, 1984)

Lényegesen gyakoribb a korszakban egy másik szempontú megközelítés: egyes diplomás (kicsit más jelentéstartalommal: egyes értelmiségi) foglalkozási csoportok felmérése, a csoportok belső tagozódásának, munkaerő-piaci helyzetének, fizetésének vizsgálata. Értelemszerű a két vizsgálati szempont közötti lényegi eltérés. A végzetek vizsgálata a kibocsátás felől közelít, minden, az adott intézményben, karon stb. végzett egykori hallgató érdekli, mérni tudja a pályán maradási, és vizsgálja azokat is, akik nem az adott diplomának megfelelő értelmiségi (diplomás munkaerő-piaci) csoportba tartoznak. Az értelmiségi csoport-vizsgálatok ellenben kizárólag azokra fókuszálnak, akik az adott diplomához kötött foglalkozást űzik. Az egyes csoportokat kutató munkákon belül megtalálhatók a konkrét szakmai csoportokról (mérnökök, orvosok, pedagógusok, közgazdászok, jogászok vagy éppen agrárszakemberek), a foglalkozásokat átfedő kategóriákról (tudósok, vezetők, alkalmazottak) írott munkák, valamint a regionális (falusi és városi diplomások, egy tájegység, megye, régió diplomásai) vagy szektorális (az ipari szektor, az agrárszektor, az igazgatás diplomásai) szempontú kutatások is. A kibocsátó intézmények ezekben a vizsgálatokban nem, vagy minimális hangsúllyal jelennek meg, a fókusz a demográfiai változókon, a munkamegosztásban elfoglalt konkrét helyek társadalmi státust meghatározó szerepén, regionális kérdéseken, illetve nem intézményi, hanem inkább a képzési szintekhez köthető képzettségi előzmények hatásán van.

² Népszabadság, 2008. dec. 22., Kozák Gyula olvasói levele.

Egyes értelmiségi (diplomás) csoportok társadalmi helyzetének alakulása 1945 és 1990 között

A következőkben a kortárs értelmiség-kutatások adataira támaszkodva néhány diplomás-csoport társadalmi-gazdasági helyzetének alakulását vázoljuk, különös tekintettel a felsőoktatás létszám bővüléséből, struktúraváltozásából, belső szerkezeti átalakításából fakadó, illetve az ezzel párhuzamosan előtérbe kerülő szocio-demográfiai változók mentén körvonalazódó csoportok közötti és csoportokon belüli különbségekre.

A hetvenes-nyolevanes évek fellendülő empirikus társadalomkutatása előszeretettel fordult az egyes értelmiségi csoportok társadalmi-gazdasági helyzetének vizsgálata felé.³ A tanulmányban nem törekedhetünk a teljes diplomás munkaerőpiac elemző bemutatására, így három kiemelkedően érdekes diplomás-csoport, a mérnökök, a pedagógusok és az orvosok helyzetére fókuszálunk, és ezen keresztül néhány általános, a diplomásokat, illetve a diplomások és a társadalmi-gazdasági folyamatok kapcsolatát érintő problémakört vázolunk.

Az 1945 és 1990 közötti időszak preferált és egyben létszámát tekintve is az egyik legnagyobb növekedést produkáló diplomás-csoportját a mérnökök alkották. Az ötvenes évek végére a mérnökök aránya az aktív keresők között elérte az angol és a francia szintet; az erőltetett iparosítás hatása a diplomás csoportok belső arányainak alakulásában is meglátszott. A népszámlálások adatai szerint 1949 és 1980 között a diplomások száma összességében meghatszorozódott, a műszaki diplomások aránya viszont ugyanezen időszak alatt 11-szeresére nőtt. Ez a diplomások belső struktúra-átalakulásában is meglátszik: 1949-ben az összes diplomás 12, 1980-ban már 24 százaléka volt mérnök. (Solymosi – Székelyi, 1984. 23.)

2. táblázat. A műszaki és mezőgazdasági mérnökök számának alakulása

Év	Műszaki mérnök	Mezőgazdasági mérnök	Összesen
1930	10 464	7 355	17 819
1949	10 692	7 091	18 053
1962	32 165	10 194	42 359

Forrás: Németh, 1977. 31.

A végzettség és a szakterület illeszkedése a kortárs kutatásoknak is fontos kérdése volt. Az illeszkedési adatok a végzett mérnökök esetében azt mutatják, hogy a mérnök-diplomások körében a pályaelhagyás egészen minimális volt – a mérnökökre a gazdasági átalakítási folyamatok során egyértelműen óriási szüksége volt az államnak. Németh József adatai szerint a műszaki mérnökök mindössze 0,9 százaléka dolgozott szakmán kívül, míg 92,3 százalékuk munkája tökéletesen illeszkedett végzettségük szakterületéhez. (Németh, 1977. 48.)

Az egyébként kifejezetten alacsony volumenű pályaelhagyás további csökkentését (és a jól látható súlyos problémák ellenére racionálisnak tétélezett tervgazdasági működés újabb szintre történő kiterjesztését) szolgáltni hivatott intézkedések közé tartozott a hetvenes években

3 Lásd a tanulmányt kiegészítő válogatott bibliográfiában.

bevezetett irányított elhelyezési rendszer. Az 1976-os és 1977-es rendelkezések értelmében a hallgatók a diploma megszerzését követő 3 éven belül csak pályázat útján helyezkedhettek el, és a munkáltatók csak a főhatóságuk által engedélyezett munkahelyeken hirdethettek pályázatot. A munkaerőpiac már ekkor sem bizonyult ennyire könnyen szabályozhatónak, a tökéletesen rugalmatlan rendszer rövidtávon is működésképtelennek bizonyult, aminek eredményeként 1980-ban meg is szüntették. (Ladányi, 1991. 50.)

Az intézményrendszer átalakításáról szóló részben részletesebben kifejtésre került a felsőfokú műszaki képző intézmények körének bővítése, az egyetemi szint mellett a főiskolák és a technikumok megjelenése, majd utóbbiak eltűnése is. A felsőfokú technikumok felsőfokú technikus oklevéllel rendelkezőket, a főiskolák üzemmérnöki végzettségű diplomásokat bocsátottak ki – a mérnöki cím az egyetemet végzettek kiváltsága maradt. A felsőfokú technikumok megjelenésével a műszaki terület hallgatóinak egynegyede, a hetvenes-nyolcvanas éveken a műszaki főiskolák térhódításával már egyharmada nem egyetemi képzésben részesült. A belső képzettségi különbségeket tovább fokozta, hogy a műszaki főiskolák hallgatóinak mintegy fele levelező vagy esti tagozaton tanult, míg ugyanez az arány a műszaki egyetemeken esetében 30 százalék alatt maradt. A hivatalos nomenklatúra mindazonáltal egyenértékűnek tételezte a kétféle (az üzemmérnöki és a mérnöki) diplomát, és a csoportra irányuló szociológiai kutatások szerint a gyakorlatban sem jelent meg érdemi különbségtétel az egyes képzettségi csoportok között. (Solymosi – Székelyi, 1984. 25–26.)

Kovács I. Gábor az egyes diplomás-csoportok jövedelmi helyzetét, annak alakulását négy évben (1957, 1964, 1967 és 1971) vizsgáló adatai alapján jól látható a műszaki mérnökök egyértelmű privilegizáltsága. A műszaki mérnökök átlagkeresete mind a négy évben a legmagasabb az egyes diplomás-csoportok közül, ráadásul az időben előrehaladva egyre fokozódó mértékben növekszik is. A diplomás kereseteket az ipari munkások átlagkeresetéhez viszonyítva a műszaki mérnökök keresete 1957-ben a munkáskereset 187, 1964-ben 197, 1971-ben pedig már 215 százaléka. A második legmagasabb értékű közgazdász-kereset 1964-ben a munkáskeresetek 174, 1971-ben pedig 206 százalékát teszi ki. (Kovács, 1978. 256.)

3. táblázat. Értelmiségi keresetek és a munkáskeresetekhez viszonyított arányuk, 1957–1971

	1957		1964		1967		1971	
	Ft	Ipari munkások keresetének %-ában	Ft	Ipari munkások keresetének %-ában	Ft	Ipari munkások keresetének %-ában	Ft	Ipari munkások keresetének %-ában
Műszaki mérnök	2 780	1,87	3 368	1,97	3 527	1,93	4 621	2,15
Mg. mérnök			2 771	1,62	3 171	1,73	4 381	2,03
Term. tud. végz.			2 904	1,7	3 091	1,69	4 165	1,93
Orvos, gyógyszerész	2 200	1,48	3 113	1,82	3 241	1,77	4 346	2,02
Állatorvos			3 048	1,78	3 214	1,76	4 381	2,03
Közgazdász			2 975	1,74	3 231	1,77	4 432	2,06
Jogász			2 814	1,65	3 155	1,73	4 143	1,92

	1957		1964		1967		1971	
	Ft	Ipari munkások keresetének %-ában	Ft	Ipari munkások keresetének %-ában	Ft	Ipari munkások keresetének %-ában	Ft	Ipari munkások keresetének %-ában
Köz. isk. tanár	1 634	1,1	2 054	1,2	2 270	1,24	3 332	1,55
Ált. isk. tanár			1 608	0,94	1 711	0,94	2 222	1,03
Tanító	1 350	0,91	1 776	1,04	1 924	1,05	2 794	1,3
Összesen			2 566	1,5	2 933	1,61	4 142	1,92

Forrás: Kovács, 1978. 256.

Általában igaz, így a műszaki végzettségűek esetében is kijelenthető, hogy a korszakban a felsőfokú végzettségűek keresetét munkájuk tevékenységi köre határozta meg a legjobban. Az általános irányításban dolgozó értelmiségiek a munkáskeresetek 1,95, a kutatás-fejlesztésben dolgozó diplomások a munkáskeresetek 1,81, az iparban (előkészítés és gyártás) dolgozók a munkáskeresetek 1,74 százalékát kapták. (Németh, 1977. 43.) A mérnökök számára mind az általános irányítás, mind a kutatás-fejlesztés szektora sok elhelyezkedési lehetőséget kínált – bár a hatvanas-hetvenes években az általános igazgatásban dolgozó mérnökök részarányát tekintve a mérnök-csoport még mindig elmaradt a közgazdászok, a jogászok, vagy a központi irányítás alá vont agrárszektort igazgató mezőgazdasági mérnökök mögött. Mindez természetesen a korszak igazgatási szervezetének kiterjedtségét, a centralizált gazdaságirányítás szakember-szükségletének mértékét is jól mutatja.

4. táblázat. Felsőfokú végzettségűek megoszlása tevékenységi körök között, százalék, 1962

	Általános irányítás	Kutatás-fejlesztés	Alaptevékenység és alaptevékenységet segítő munkakör
Műszaki mérnök	27,2	27,8	45,0
Mezőgazdasági mérnök	32,6	4,8	62,6
Természettudományi diplomás	9,5	49,6	40,9
Orvos, gyógyszerész	15,5	4,0	80,5
Közgazdász, jogász	59,6	2,1	38,3
Pedagógus	15,3	2,0	82,7
Egyéb	33,6	4,6	61,8

Forrás: Németh, 1977. 90–91.

A fizetések az iparágak szerint is differenciálódtak. A legjobban kereső iparág a két hivatalos húzóágazat, a bányászat és a kohászat (a vas- és acélipar) volt. Őket a szintén preferált villamosenergia-ipar, valamint a vegyipar követte, míg a rangsor alján a könnyűipar különböző területei, a faipar, a papíripár, a textilipar és a ruházati ipar álltak. (Németh, 1977. 40.)

5. táblázat. Az iparban foglalkoztatott műszaki értelmiség átlagos havi keresete, Ft (zárójelben a munkások 1960-as átlagos havi keresete)

	1958	1960	1962
Bányászat	3 318	3 456 (2 225)	3 536
Vas- és acélipar	2 517	2 624 (1 669)	2 674
Gépgyártás	2 289	2 357 (1 584)	2 421
Vegyipar	2 404	2 468 (1 469)	2 614
Villamos energia	2 559	2 623 (1 581)	2 654
Építőanyag-ipar	2 360	2 388 (1 490)	2 410
Faipar	2 273	2 300 (1 431)	2 351
Papíripar	2 397	2 397 (1 454)	2 399
Textilipar	2 230	2 281 (1 286)	2 323
Ruházati ipar	2 170	2 171 (1 319)	2 179

Forrás: Németh, 1977. 40.

A mérnökök természetesen nemcsak a fizikai dolgozókhöz, hanem a középfokú végzettségű műszaki technikusokhoz képest is jelentős bérelőnnyel rendelkeztek, bár a mérnökkeresetek egyetlen iparágban sem érték el a középfokú technikus-keresetek átlagának kétszeresét.

6. táblázat. A műszaki mérnökök és technikusok átlagos havi keresete, Ft, 1962

Műszaki mérnökök	Műszaki technikusok	
Gépészmérnök	3 402	Gépésztechnikus 2 509
Erősáramú villamosmérnök	3 257	Erősáramú villamostechnikus 2 513
Gyengeáramú villamosmérnök	3 026	Gyengeáramú villamostechnikus 2 505
Bányamérnök	4 544	Bányatechnikus 3 707
Vegyészmérnök	3 051	Vegyésztechnikus 2 131
Építészmérnök	3 395	Építésztechnikus -
Általános mérnök	3 532	Könnyűipari technikus 2 374
Átlagosan	3 368	Átlagosan 2 421

Forrás: Németh, 1977. 42.

A fizetések nagysága az életkor függvénye is volt. Az 1960-as években a 20-24 éves mérnökök keresetének átlagához képest a 25-29 évesek 135, a 30-39 évesek 175, a 40-49 évesek 193, az 50-59 évesek 197, a 60 évesek és idősebbek pedig 192 százaléknyi jövedelemmel rendelkeztek. (Németh, 1977. 46.)

A mérnökök csoportja dominánsan férfi-csoport volt, a nők ezen a területen csak mérsékelt számban jelentek meg. A férfi és a női diplomások társadalmi státusának, gazdasági helyzetének különbségei elsősorban nem a mérnökök csoportjában érhetők tetten, bár kétségtelen, hogy a nők anyagi szempontú negatív diszkriminációja (amit a műszaki értelmiség helyzetével sokat foglalkozó, a rendszerrel szemben általában nem vagy csak mérsékeltlen kritikus szerző, Németh József is helytelenít) itt is jól látható.

A női mérnökkeresetek összátalaga a férfi mérnökkeresetek összátalagának 76 százalékát tette ki. A legkisebb különbség (ami így is mintegy 20 százalékos női bérhátrány) a gyengeáramú

villamosmérnökök, a vegyészmérnökök és az építészmérnökök körében volt mérhető, a legnagyobb, közel 50 százalékos elmaradás a bányamérnököknél. Ennek elsődleges oka, hogy női bányamérnököket nem helyeztek földalatti munkára, az ezzel járó bérkiegészítést, bérpótlékot ők tehát alapból nem kaphatták meg. (Németh, 1977. 51.)

7. táblázat. Férfi és női mérnökök átlagos havi jövedelme 1960-ban szakmai csoportonként, Ft

	Férfi	Nő	A női kereset a férfi kereset %-ában
Gépész	3 495	2 608	74,6
Erősáramú villamosmérnök	3 559	2 745	77,1
Gyengeáramú villamosmérnök	3 288	2 723	82,8
Bányamérnök	4 810	2 506	52,1
Vegyészmérnök	3 393	2 723	80,7
Építészmérnök	3 440	2 750	79,9
Általános mérnök	3 610	2 674	74,1
Összesen	3 524	2 689	76,2

Forrás: Németh, 1977. 51.

A női munkaerő megjelenésének diplomás munkaerő-piaci hatásai legjobban a korszak legnagyobb létszámú értelmiségi csoportjában, a pedagógusok csoportjában látható. A tanárképzés hatvanas években történő kiterjesztése, a tanító- és óvónőképzés felsőfokra emelése ugrás-szerűen megnövelte a diplomás pedagógus-létszámot. Ennek a növekedésnek természetesen strukturális kényszerítő okai is voltak. Az alap- és a középfokú oktatás radikális kiterjesztése erőteljesen megnövelte a tanárok és tanítók iránti igényt, a nők fokozatos, a hatvanas-hetvenes években kiteljesedő munkába állítása a gyermekfelügyeletet ellátó pedagógusok számának szükségzerű növekedését eredményezte. Az 1960-as népszámlálás 182 200 értelmiségi foglalkozásút írt össze, ennek a népességnek közel egyharmadát (65 000 fő) alkották a pedagógusok.

8. táblázat. Értelmiségi foglalkozásúak 1960. január 1-én

Foglalkozás	Létszám (fő)
Pedagógus	65 000
Egyetemi oktató	8 700
Mérnök	24 400
Orvos	15 300
Közgazdász	11 000
Gyógyszerész	4 600
Agrármérnök	9 400
Állatorvos	7 500
Jogász	27 000
Művész	2 700
Egyéb	6 600
Összesen	182 200

Forrás: Németh, 1977. 30.

Az értelmiségi pályák gyors létszámnövelése egy irányba mutatott a korszak egyik legfőbb társadalmpolitikai céljával, a munkás- és parasztszármazású fiatalok diplomaszerezésének elősegítésével. Ahogy azt már fentebb is láthattuk, a felsőfokú technikumi majd főiskolai rendszer bevezetése és kiterjesztése, a nem teljes munkaidős, esti és levelező tagozatok létrehozása mind erőteljes mobilitási (még ha értelmezésünk szerint korlátozott mobilitási) csatornaként működött. A technikumok és főiskolák elsősorban az inter-, míg az esti és a levelező tagozatok az intragenerációs mobilitást voltak hivatottak támogatni.

Természetesen a munkás- és parasztszármazású fiatalok felsőoktatási hallgatókon belüli arányának növelése az extenzív létszám bővítésen túl az értelmiségi, középosztálybeli családok gyermekeinek erőteljes negatív diszkriminálása révén is megvalósult. A származási kategóriák rendszere nem a kommunista korszak találmánya. Az 1920-as numerus clausus (1920. évi XXV. törvény), majd az ezt módosító 1928. évi XV. törvény részint a keresztény, részint a középosztályi származású hallgatókat hozta versenyelőnybe, az intézkedések kárvallottja pedig mindenekelőtt a hazai zsidó polgárság volt. A paraszti és a munkásszármazású diákok aránya Ladányi Andor számításai szerint a két világháború között 13-14 százalékosra tehető. (Ladányi, 1999. 55.)

A Magyar Dolgozók Pártjának programjában alapelveként szerepelt, hogy meg kell szüntetni a vagyonos osztályok műveltségi monopóliumát, és a műveltség (és ennek objektívalódásaként a felsőfokú végzettség) megszerzését a széles tömegek (értsd: a munkás- és a parasztszármazásúak) számára is lehetővé kell tenni. 1948-ban a szülők 1938-as foglalkozása alapján származási kategóriákba sorolták a felsőoktatásba jelentkezőket; a rendszert némi módosítással annak 1962-63-as eltörléséig alkalmazták. A kategóriák (M – munkás, P – paraszt, É – értelmiségi, A – alkalmazott E – egyéb: kisiparos, kiskereskedő, önálló és X – osztályidegen) szerinti keretszámok tehát 15 éven át meghatározták a felsőoktatási hallgatók származás szerinti összetételét. (Takács, 2008. 33.)

A folyamatok eredményeként az ötvenes-hatvanas évekre az értelmiség körében mintegy kétharmadosra emelkedett a munkás- vagy parasztszármazásúak aránya. Az egyes értelmiségi csoportokat eltérő mértékben érintette a korszak sajátosan értelmezett demokratizálása. A munkás- és parasztszármazású diplomások aránya – követve a képzés mobilitási céllal bevezetett strukturális alakulásait – elsősorban a levelező és esti, valamint a főiskolai-technikumi képzések által erősebben érintett, illetve az adott időszakok szakemberszükségleteinek megfelelően kiemelten bővített szakterületeken emelkedett meg. Az egyetemi szintű képzést megőrző orvosoknál, jogászoknál a munkás- és parasztszármazásúak aránya a korszakban átlag alatti maradt, a pedagógusok körében viszont valamivel átlag feletti lett. (Bánlaky et al., 1981. 77.)

9. táblázat. A pedagógusok, a jogászok és az orvosok társadalmi összetétele az apa iskolai végzettsége szerint, százalék, 1981

	Pedagógusok	Jogászok	Orvosok
Alapfokú	65,9	52	40
Középfokú	21,8	19	24
Felsőfokú	12,1	29	35
Nem értékelhető	0,2		1
Összesen	100	100	100

Forrás: Bánlakyet al., 1981. 77.

Az egyes képzési szintekről és tagozatoktól kilépők kapcsán fentebb már említettük a sok szempontból is megnyilvánuló presztízshierarchia jelenségét. A presztízshierarchia a pedagógusok mint diplomás makrocsoport esetében teljesen kézzelfogható. Az óvodapedagógusok, a tanítók, az általános iskolai és a középiskolai tanárok már képzési idejüket tekintve is eltérnek egymástól. A képzési idő óvodapedagógus-képzésben 2 év, tanítóképzésben 3 év, felső tagozatos tanárképzésben 4 év, középiskolai tanárképzésben 5 év. Az egyetemeken (a bölcsészeti vagy természettudományi karokon, esetleg szakegyetemeken) tanári diplomát szerettek középfokú oktatási intézményben taníthatnak, főiskolai végzettek általános iskolákban. Jól látszik a főiskola-egyetem hierarchia; ugyancsak látszik abban is, hogy az egyetemen szerzett pedagógus-diplomák jobban konvertálhatók, hiszen itt valamilyen bölcsészeti, természettudományi, közgazdasági, agrár vagy műszaki felsőfokú végzettség is társul hozzájuk.

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a bölcsész- és a természettudományi területen az azonos végzettségűek köréből kerülnek ki a pedagógusok, valamint a kultúra területének különböző beosztású munkatársai, a kutatók, fordítók, szerkesztők, újságírók, ami a pályaelhagyás akkor és most is népszerű és sokat vitatott kérdésének pedagógusokra érvényes specifikumait is meghatározza. „(A) pedagógus pályáról más szakmába való átáramlás – a szakmai képesítés szempontjából – természetes mozgásnak tekinthető, hiszen például a magyar-angol szakos diplomás képzettségének megfelelő beosztásba kerül akkor is, ha tanít, akkor is, ha kiadói munkát vállal. A pályaelhagyás ténye tehát a szakképzettség konvertibilis jellegéből természetszerűleg adódik.” (Háber, 1986a. 43.) A hetvenes évek első felében a pedagógus pályán belül ezzel együtt viszonylag kicsi volt a munkaerő-cserélődés: a középiskolákban 8-10, az általános iskolákban 3-4 százalékot tett ki. Azok aránya, akik elhagyták a pedagógusi pályát, még alacsonyabb – 1968-tól 1973-ig mindössze 2 százalékot tett ki. (Háber, 1986a. 41.)

A presztízshierarchia az egyes oktatási szinteken tanító pedagógusok társadalmi háttérben is tetten érhető. Az általános iskolai tanárok és tanítók, valamint a szakmunkásképző iskolák pedagógusai lényegesen alacsonyabb társadalmi háttérrel rendelkeznek, mint a szakközépiskolák és gimnáziumok tanári karában dolgozó pályatársaik. A korlátozott mobilitási csatornák működése itt is jól látható: az értelmiségi szülők gyermekei a középiskolai tanárok körében, a mezőgazdasági fizikai dolgozók gyermekei (értsd: parasztszármazásúak) az általános iskolai tanárok és tanítók körében voltak felülreprezentáltak; a szakmunkásképző iskolák speciális képzési profiljuk révén ugyanakkor kiemelkedően magas arányban vonzották a munkásszármazású tanárokat, szakoktatókat.

10. táblázat. Pedagógusok származás szerinti összetétele iskolatípusonként 1970-ben, százalék

Az apa foglalkozása	Általános iskola	Szakmunkás-képző	Szakközépis-kola	Gimnázium
Vezető állású	5	4	6	3
Értelmiségi	8	8	16	22
Egyéb szellemi	23	13	22	24
Szak- és betanított munkás	25	43	23	22
Segédmunkás	6	6	6	5
Kisiparos, kiskereskedő	9	7	9	5
Mezőgazdasági fizikai	24	19	18	19
Összesen	100	100	100	100

Forrás: Háber, 1986b. 17.

A szellemi pályák közül a pedagógusi területen a legszembeszökőbb a nők magas aránya. Az 1970/71-es tanévben az általános iskolai tanító pedagógusok 73, míg a középiskolai tanárok 45 százaléka volt nő. (Háber–Szalai, 1986. 27.) 1980-ban az oktatási, tudományos és közművelődési ág diplomásainak 62,4 százaléka nő volt, a második és harmadik legmagasabb arányt a kereskedelem és a közgazdasági terület produkálta, ahol mintegy 50-50 százalékos volt a nemek szerinti megoszlás. (Csak érdekességként, a szállítás és hírközlés területén mindössze 16, a mezőgazdaságban 17, az iparban 18 százalékos volt a női diplomások aránya.) A legfiatalabb, 20-24 éves korcsoport diplomásai esetében az oktatás tudományos és közművelődési ágazatban 87,7 százalékos női részesedést mértek. (KSH, 1984. 20.)

Milyen okai és milyen hatásai vannak annak, ha egy-egy értelmiségi pályán a női diplomások kerülnek többségbe? Egy pálya elnőiesedése semmiképpen sem ítéhető meg normatívan. Önmagában véve sem magára a szakterületre, sem a szakterületen dolgozó diplomásokra nézve sem lehet kedvezőnek vagy kedvezőtlennek minősíteni. A pedagógusképzés hatvanas években meginduló nagyszabású bővítése a nők – elsősorban pedig a nem értelmiségi szülői háttérrel rendelkező nők – általános helyzetét illetően kétségkívül kedvező volt. Az óvodapedagógus- és a tanítóképzés, illetve a főiskolai szintű tanárképzés viszonylag rövid képzési ideje, a nem teljes munkaidős hallgatói helyek magas száma mind az inter-, mind az intragenerációs mobilitást elősegítették.

Az elnőiesedés kifejezés nem jelenti azt, hogy a nők kiszorították volna a férfiakat a pedagógusi munkakörökből. Noha elképzelhető, hogy volt ilyen jellegű fluktuáció, a helyzet inkább az, hogy a pedagógusképzés mennyiségi kiterjesztése során elsősorban a társadalomban még szabad kapacitásként jelen lévő fiatal, középfokú végzettséget szerzett vagy a középfokú intézményrendszerben jelen lévő, felfelé mobilitást tervező női csoport volt bevonható. (Az erőltetett iparfejlesztés és a mezőgazdasági irányító rendszer expanziója miatt a felfelé törekvő férfiakat elsősorban az ipari és a mezőgazdasági felsőfokú technikumok ugyancsak ugrásszerűen növekvő hallgatói rétegébe húzták be.)

A nők nagyarányú megjelenése a pedagóguspályán ugyanakkor középtávon kedvezőtlen hatásokkal is járt, elsősorban az anyagi helyzetet, és ebből (is) fakadóan az általában vett társadalmi presztízst, valamint a munka körülményeit és tartalmi jellemzőit illetően. (Háber–Szalai, 1986. 27–29.) A pedagógus diplomával rendelkező nők létszámbővülése és

a pedagógus terület fizetési viszonyainak összefüggése egy tágabb összefüggérendszerbe helyezhető. Az 1960-as évek célzott adatfelvételei alapján megállapítható, hogy a munkába állaskor a diplomás nők keresete mintegy 15 százalékkal maradt el a diplomás férfiakétól, az életkor (és a pályán töltött évek számának) növekedésével viszont fokozódott a bérhátrány. A legnagyobb különbség a két nem diplomás átlagkeresete között a 41-50 éves korcsoportban volt.

A középfokú végzettségűekhez képest a diplomás nők helyzete ugyanakkor még mindig kedvezőbb – az érettségizett nők már a pályakezdéskor is mintegy 22 százalékos bérhátrányban voltak, és fizetési helyzetük az évek során tovább romlott: a 31-50 éves korcsoportban a középfokú végzettségű nők átlagkeresete mintegy 30 százalékkal múlta alul a hasonló iskolai végzettséggel rendelkező férfiakét. (Németh, 1977. 50.)

11. táblázat. Felső- és középfokú végzettségűek átlagkeresete korcsoportonként nemek szerint, Ft, 1962

	diplomás férfi	diplomás nő	érettségizett férfi	érettségizett nő
20	–	–	1 457	1 133
21-25	1 765	1 514	1 936	1 406
26-30	2 514	1 980	2 273	1 612
31-40	3 108	2 370	2 571	1 797
41-50	3 310	2 487	2 771	1 935
51-60	3 335	2 639	2 660	1 899
61 és idősebb	3 332	2 774	2 437	1 840
Átlagosan	3 075	2 260	2 448	1 606

Forrás: Németh, 1977. 50.

A nyolcvanas évekre sem változott sokat a helyzet, a diplomás férfiak és a nők bére csak kis mértékben közeledett egymáshoz. A KSH 1982-es adatfelvétele azt mutatja, hogy a 20-29 éves diplomás nők népgazdasági ágak és munkamegosztási csoportok szerint némileg eltérően az ugyanilyen korú diplomás férfiak átlagkeresetének 83-95 százalékát kapták kézhez. A legkisebb különbség a mezőgazdasági és erdőgazdálkodási szektor vezetői, illetve a szállítás és hírközlés szektor beosztottjai esetében volt – láthattuk, hogy ezekben a szektorokban egyébként 20 százalék alatti a nők részesedése, a legnagyobb eltérést az ipari szektor vezetőinél, és ami fontosabb, a nem anyagi ágak (köztük az oktatás, tudomány és közművelődés) beosztott diplomásainak esetében mérték. (KSH, 1984. 43.)

A pálya elnőiesedése elsősorban az általános iskolákban jelentkezett – itt a hetvenes évekre már szinte csak elvétve lehetett férfi tanárt találni, míg a középiskolákban a férfi-nő arány nagyjából 50-50 százalék maradt. (Háber–Szalai, 1986. 37.) Miközben a pedagógusok között a nők aránya egyre jobban meghaladta a férfiakét, addig az oktatási intézmények vezetőinek körében továbbra is a férfiak maradtak többségben. 1969 és 1971 között az általános iskolai igazgatók 17, az igazgatóhelyettesek 40, a gimnáziumi igazgatók és igazgatóhelyettesek 22, a szakközépiskolai igazgatók és igazgatóhelyettesek 26 százaléka volt nő.

Ez Szalai és Háber szerint nem magyarázható mással, mint „az ilyen vagy olyan megfogalmazásban előbukkanó társadalmi előítéletekkel. Ebben különösen az a meglepő – írja

a szerző –, hogy ha valamilyen előmeneteli lehetőségről van szó, a nőknek még az olyan pályán, mint a pedagógusi (azaz a köztudatban »nőiként« élő szakterületen) sincsenek férfi munkatársaikkal azonos lehetőségeik.”⁴ (Háber–Szalai, 1986. 31.)

12. táblázat. Általános és középiskolai tanárok száma nemenként

	Általános iskolai tanár, férfi	Általános iskolai tanár, nő	Középiskolai tanár, férfi	Középiskolai tanár, nő
1960	21 371	35 919	5 452	3 326
1964	19 433	42 675	6 587	4 974
1970	17 079	46 046	6 870	6 572
1974	15 476	50 211	6 543	7 206

Forrás: Háber–Szalai, 1986. 28.

Ha a pedagógusképzés gyorsan bővülő mobilitási csatorna-szerepét emeltük ki, akkor az orvosi diplomák esetében éppen a korábbi mobilitási jellemzők továbbélését, a szakterület viszonylagos zártságának megmaradását kell elsőként megemlítenünk. Már többször elhangzott, hogy az új képzési szintek (technikum, főiskola), illetve az új tagozatok (esti, levelező) elsősorban az alacsonyabb társadalmi háttérű hallgatók arányát növelték a felsőoktatásban. Az orvostudomány zártságának fennmaradása háttérben mindenekelőtt képzési struktúrájának zártságát kell látnunk. A szigorú szakmai kötöttségek miatt az orvostudomány csak nappali tagozaton folyt, az orvosok csak nappali képzés végén kerülhettek a pályára. Az orvostudomány jellegzetessége volt a magas képzési idő (6 év), valamint a szakképzés rendszere is – az alapképzés végén még évekig tartó, kötött formában történő szakmai felkészülési időszak veszi kezdetét, korlátozott munkaerő-piaci lehetőségekkel. A komoly időráfordítást igénylő pályán a várható kiadások és a kereső munkából való hosszabb időre történő kiesés miatt a kevésbé jó anyagi háttérű fiatalok nem indultak azonos eséllyel, mint kedvezőbb háttérű társaik. A vagyoni helyzet mögöttes dimenzióként értelemszerűen az iskolai végzettségen, lakóhelyen, valamint a szülők foglalkozásán keresztül is érvényesítette hatását, a tisztán anyagi szempontból értelmezett hátrányos helyzet tehát társadalmi jellegűvé vált – az általában véve alacsonyabb társadalmi státusú fiatalok esélyeinek csökkenésében is megmutatkozott. (Bánlaky et al., 1981. 77–79.)

Természetesen a világháború előtti zártságot az orvostudomány sem tudta megőrizni, átmeneti. Egy 1981-es felmérés adatai szerint az 1981-ben 40-49 éves orvosok (akik nagy valószínűséggel a negyvenes-ötvenes években léptek be a felsőoktatásba) 16 százaléka származott munkás-, és 13 százaléka paraszti (mezőgazdasági fizikai családfővel rendelkező) családból. Ezek az arányok a 30-39 évesek körében még viszonylag magasak (14 illetve 11 százalék), utána azonban az orvostudomány mobilitási csatorna-jellege gyorsan csökken, az adott évben 30 év alattiak körében a munkás- és parasztszármazásúak már csak 10, illetve 8 százalékot

4 A nőies szakterületeken dolgozó férfiak nehezen magyarázható, kiemelkedő előmeneteli lehetősége nemcsak a diplomás pályákat jellemezte. Moldova György (1980) a textiliparról írott szociográfiájában a textilipari szakmunkások esetében ugyanezt a sajátosságot jegyezte fel.

tesznek ki. Ez egyben azt is jelenti – hangsúlyozzák a felmérés készítői –, hogy a hetvenes években belépő orvostanhallgatók származási összetétele a munkás- és parasztszármazásúak arányát tekintve már lényegében azonos a még 1945 előtt egyetemi tanulmányokat folytatott orvostanhallgatókéval.

A csoport zártsága a nyolcvanas évekre bizonyos tekintetben még a háború előtti időszakhoz viszonyítva is nőtt: az értelmiségi családból érkező orvosok aránya a legfiatalabb, 1981-ben 30 év alatti korcsoportban 42 százalékos, ami 10 százalékponttal meghaladja az értelmiségi származásúaknak a legidősebb, 60 év feletti korcsoportban mérhető részesedését is. Az értelmiségi származás részarány-növekedésével párhuzamosan nő a kifejezetten orvoscsaládból származók aránya is – a 30 év alatti orvosok egyötöde orvos szülővel rendelkezik. (Bánlaky et al., 1981. 81–89.) Fontos kiemelni, hogy a reprezentatív vizsgálat tanúsága szerint az orvosok 63 százalékának nem dolgozott az anyja – mindez a nők munkába állításának egyik fő szakaszában, az ötvenes-hatvanas években; az anyák nagyarányú munkaerő-piaci inaktivitása magas iskolai végzettséggel párosult. A két jellemző együttes jelentkezése egyértelműen a hagyományos polgári, egykeresős családmodellt jelzi, az orvosok körében a klasszikus polgári értékek szerint élő és működő szülői családok gyakoriságára utal. (Bánlaky et al., 1981. 83.) Az orvosok társadalmi háttérét mindezek alapján a Kádár-korszakban (is) kifejezetten exkluzívnak nevezhetjük.

Láttuk, hogy az orvosképzés intergenerációs mobilitási csatorna-szerepe az évek során fokozatosan záródott; az intragenerációs mobilitás ugyanakkor ezen a területen mindig is kifejezetten alacsony volumenű volt. Az önmagukat életük során orvosnak átképzők köre rendkívül szűk, nagyrészt elsősorban olyanokra korlátozódik, akik esetlegesen hosszú évekig próbálkoztak az orvosi egyetemekre történő bejutással, és közben egészségügyi területen különféle nem diplomához kötött munkákat vállaltak. (Bánlaky et al., 1981. 77.)

Ha intézménytípusok szerint nézzük az orvosok társadalmi háttérét, azt láthatjuk, hogy az egészségügy egyes szakterületein (szakintézményeiben) dolgozó orvosok társadalmi háttere jelentősen különbözött. A körzeti orvosok és az egészségügyi igazgatásban dolgozók körében a munkásszármazású orvosok aránya meghaladta az értelmiségi származásúakét. Utóbbiak legnagyobb arányban ugyanakkor a gondozóintézeti, valamint a legmagasabb presztízsű csoportban, a felsőoktatásban tevékenykedő orvosok között voltak (Bánlaky et al., 1981. 94–95.). Ez egy sajátos származási alapú szelekciós, illetve kontraszelekciós folyamatként is értelmezhető. Az alacsony társadalmi státusú orvosok nagyobb arányban vagy csak kedvezőtlen anyagi körülményeket és regionálisan, illetve településtípus szerint is kevésbé jól szituált orvosi munkaköröket értek el (körzeti orvosok), vagy a korszak politikai kiválasztási mechanizmusainak megfelelően megbízható káderként a szakigazgatás valamely pozíciójába kerülhettek, eltávolodtak viszont a tényleges orvosi működéstől, az orvosi diploma elsődleges érvényesítési területétől.

A fizetést illetően is nagy volt a különbség az egyes intézménytípusok között. Kiugróan magas volt a KÖJÁL, a gondozóintézetek, valamint az egészségügyi igazgatás dolgozóinak átlagfizetése (5 500, 4 900, 4 700 Ft), közepes a felsőoktatásban, a rendelőintézetekben, az üzemegészségügyben és a kórházakban dolgozóké (4 100, 4 000, 3 900, 3 800 Ft), míg legalacsonyabb a gyermekkörzeti és körzeti orvosoké (3 700, 3 600 Ft). A teljes vizsgált kör átlagfizetése 3 900 Ft körül alakult. A női orvosok fizetése nem múlta alul a férfiakét; a többi

diplomáspálya jellemzőinek ismeretében mindenképpen fontos kiemelni, hogy az orvosi pályán nemek szerinti fizetéskülönbség nem volt érzékelhető. A fizetést leginkább a beosztás, illetve a szakterület befolyásolta. (Bánlaky et al., 1981. 120–121.)

13. táblázat. Orvosi keresetek szakterületenként, Ft

szakterület	fizetés
fogorvos, szájsebész	3 280
belgyógyász	3 550
csecsemő- és gyermekorvos	3 580
szülész-nőgyógyász	3 630
általános orvos	3 710
sebész	3 830
egyéb gyógyító szakterület	3 850
egyéb nem gyógyító szakterület	5 210

Forrás: Bánlaky et al., 1981. 120–121.

Természetesen az orvosi jövedelmeket az alapfizetés alapján nem lehet pontosan megállapítani. A vizsgálat tanúsága szerint az orvosok 52 százaléka rendelkezett mellékállással, 19 százaléka pedig magánpraxissal; mindkét típusú melléktevékenységet a megkérdezettek 10 százaléka folytatott. A gyermekkörzetekben dolgozó orvosok háromnegyedének volt mellékállása, egyötödüknek magánpraxisa, míg a rendelőintézeti orvosok egynegyede vitt magánpraxist is főállása mellett. Az egészségügyi igazgatásban dolgozók számára a magánpraxist törvényileg tiltották, ők ezt kiugróan magas, 80 százalékukat érintő mellékállás-vállalással kompenzálták. (Bánlaky et al., 1981. 122.)

Empirikus felvétellel nem volt vizsgálható, hivatalos statisztikákban nem jelent meg az orvosok további fontos bevételi forrása, a hálapénz sem. Egy, a betegek körében végzett vizsgálat azt mutatta ki, hogy a kórházi betegek több mint egyharmada gyógyulás után átlagosan 600 Ft hálapénzt adott kezelőorvosának. Az egy orvosra jutó hálapénz-mennyiség kiszámítása szinte lehetetlen, egy 1975-ben végzett felmérésben több mint havi 4 000 Ft-ra becsülték azt. (Tóth et al., 1975)

Összegzés

Egyes végzettségi vagy foglalkozási csoportok társadalmi helyzetének történeti vizsgálata csak az adott korszak politikai, gazdasági, társadalomalakulási folyamatainak kontextusában végezhető el. Az értelmiség, a diplomával rendelkezők társadalmi-gazdasági helyzetének szocialista korszakbeli megértéséhez el kell helyeznünk a kérdést a korszak egészében. Láthatjuk, hogy a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évek értelmiséggel, diplomásokkal, felsőoktatással kapcsolatos diskurzusai nem sokban különböznek a mostani kérdésfelvetésektől. A diploma-szerzés lehetőségének bővülése, a felsőoktatás expanziója és ebből fakadóan a képzések és a végzettségek leértékelődése, egyetemek és főiskolák viszonya, az egyes diplomás csoportok

belső strukturálódásából fakadó fizetési és előmeneteli esély-különbségek, a diplomás nők helyzete a mai napig kurrens kérdés a társadalomkutatásban, illetve a felsőoktatás (elsősorban a felsőoktatás kimeneti oldala) kutatásában.

A társadalmi-gazdasági folyamatok ugyanakkor értelemszerűen más alapon játszódtak, játszódnak le egy államszocialista, a tervezés és a racionális tervezhetőség alapján álló, és egy elsődlegesen a piaci önmozgásra építő, ezen belül persze több-kevesebb állami beavatkozással, intervencióval működő rendszerben. Ha a Kádár-korszak (még inkább a Rákosi-korszak) értelmiségéről, diplomásairól, felsőoktatásáról beszélünk, nem szabad elfelejtenünk, hogy az esetlegesen felsejlő analógiák sok esetben csak látszólagosak.

Sokszor előfordul, hogy a jelenből visszatekintve jelenlegi tudásunk, ismereteink, gondolkodásunk alapján ítélünk meg a múltban zajló történéseket. A felszínen lejátszódo korabeli és mai jelenségek, folyamatok sok esetben csakugyan hasonlítanak egymásra, azok mögött azonban teljesen eltérően működő, eltérően szabályozott struktúrák, eltérő politikai akaratok és intézkedések, különböző társadalmi-gazdasági meghatározók húzódnak meg. A közvetlen analógiák kritikai elemzés nélküli felvetésével, a mélyebb társadalmi-gazdasági folyamatok figyelmen kívül hagyásával nagy valószínűséggel téves következtetésekre jutunk, könnyen szem elől tévesztjük az egyes korszakokat meghatározó lényegi összefüggéseket.

Hivatkozások

- Bánlaky P. – Kérész Gy. – Solymosi Zs. (1981): *Orvosok Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bujdosné Kertész J. (1974): Hogyan érvényesültek a volt Budapesti Felsőfokú Élelmiszeripari Technikum végzett hallgatói? In: *Felsőoktatási Szemle*, 1974/3.
- Déri M. (1976): Képzési struktúra, munkaköri struktúra. Felmérés néhány felsőoktatási intézményben diplomát szerzett pályakezdő körében. FPK, Budapest.
- Diplomás fiatalok a társadalomban (KSH 1984). Életszínvonal-füzetek 6. Összeállította Zafir M. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- Garami L. (1973): *Fiatallélmények falun I*. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest.
- Háber J. (1986a): Pályát elhagyó pedagógusok. In: Háber J.: *Pedagógusok és iskola*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Háber J. (1986b): Tanítók képesítővel, államvizsgával. In: Háber J.: *Pedagógusok és iskola*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Háber J. – Szalai J. (1986): A pedagógusnők helyzete, egy pálya elnőiesedése. In: Háber J.: *Pedagógusok és iskola*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss L. (2008): Külföldi gyakorlatok a diplomás pályakövetésben. In: Horváth T. et al. (szerk.): *Diplomás pályakövetés. Hazai és nemzetközi tendenciák*. Educatio Kht., Budapest.
- Kovács I. G. (1978): Az értelmiségi keresetek változása (1920-1975). In: Huszár T. (szerk.): *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások*.
- Ladányi A. (1986): *Felsőoktatási politika*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Ladányi A. (1991): *A felsőoktatás irányításának történeti alakulása*. Ts-4 Programiroda, Budapest.

- Ladányi A. (1999): *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Moldova Gy. (1980): *A szent tehén*. Riport a textiliparról. Magvető Kiadó, Budapest.
- Németh J. (1977): *A műszaki értelmiség társadalmunkban*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Pelle J. (1986): *A diplomák inflációja*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Solymosi Zs. – Székelyi M. (1984): *A mérnökökről*. Művelődési Minisztérium, Budapest.
- Statisztikai Tájékoztató. Felsőoktatás. Művelődési Minisztérium, Budapest. 1968/69 – 1988/89. kötetek.
- Szesztay A. (1970): *Az egyetem után...* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Takács R. (2008): A származási megkülönböztetés megszüntetése, 1962-63. *Politikatörténeti Füzetek XXVIII*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Tímár J. (1967): *Továbbtanulás és elhelyezkedés*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tóth I. – Greff L. – Kádár T. (1975): Szociológiai vizsgálatok kórházi betegek körében. *Hospitalizált morbiditás 1972-73. III. kötet*. ESZTIK, Budapest.
- Udvarhelyi Gy. (1984): Főiskoláinkon végzett hallgatók beilleszkedése. Vizsgálat pályakezdő tanítók körében. *Felsőoktatási Szemle*, 1984/3. 169–174.
- Veszeli T. (1978): A fiatal agrármérnökök munkába állása. A Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Karon végzett vizsgálat ismertetése. *Felsőoktatási Szemle*, 1978/2. 94–100.

Az értelmiség, a diplomások társadalmi helyzete a Kádár-korszakban

– válogatott bibliográfia

A diplomások általában

- Antal Z. L. (1985): Esélyek kényszerpályán. A diplomáig vezető út. *Ifjúsági Szemle*, 1985/3. 20–27.
- Déri M. (1980): Pályakezdő diplomások nemzetközi összehasonlító vizsgálata. *Felsőoktatási kutatások*, 1980/6. 321–330.
- Déri M. (1976): *Képzési struktúra, munkaköri struktúra. Felmérés néhány felsőoktatási intézményben diplomát szerzett pályakezdő körében.* FPK, Budapest.
- Erdész T. (1970): *Pályaválasztás – pályakezdés (Ifjú diplomások).* FPKK, Budapest.
- Gergely G. (1980): A fiatal értelmiségiek helyzetéről készített kérdőíves felmérés tapasztalatai. *Ipargazdaság*, 1980/2. 19–25.
- Harcsa I. (1984): A fiatal értelmiség életkörülményeinek néhány vonása (Az 1982. évi fiatal értelmiségi vizsgálat első eredményei). In: Andics J. (szerk.): *Az ifjúság életkörülményei.* SKV, Budapest.
- Hargitai Z. (1984): Diplomás és érettségizett fiatal szellemi dolgozók kereseti viszonyai 1980-ban és 1983-ban. *Munkaügyi Szemle*, 1984/11. 24–30.
- Hegedűs P. – Szalkai I. – Ékes I. (1982): Diplomás fiatalok pályakezdési problémái. *Könyvtári figyelő*, 1982/4. 372–380.
- Horváth D. T. (1988): Diplomások pályakezdése fizikai munkakörben. In: *Kutatások a felsőoktatás köréből* 1988/2. OKI, Budapest.
- Kerpecs J. (1975): A felsőfokú végzettségűek demográfiai adatai. *Szociológia*, 1975/4. 611–623.
- Kerekes Á. (1992): Hétszáz ezer diploma. A magyar felsőoktatás második világháború utáni rövid áttekintése. *Ezredvég*, 1992/9. 48–52.
- Kiss L. (1976): Milyen előmenetel vár fiatal diplomásainkra? *Társadalmi Szemle*, 1976/2. 61–65.
- Knopp A. (1987): A fiatal értelmiség helyzetéről. *Társadalmi Szemle*, 1987/7-8. 52–67.
- Kovács I. G. (1978): Az értelmiségi keresetek változása (1920-1975). In: Huszár T. (szerk.): *Értelmiségiek, diplomások, szellemi munkások.* Kossuth Kiadó, Budapest. 227–259.
- Szűcs Z. (1986): A diplomások foglalkozási és képzettségi struktúrája közötti eltérések okai. *Statisztikai Szemle*, 1986/12. 1182–1208.
- Zsille Z. (1970): A fiatal diplomások esélyei. *Valóság*, 1970/9. 33–41.
- Zafir M. (1984): *Diplomás fiatalok a társadalomban.* SKV, Budapest.

Regionális kérdések, a város és falu értelmisége

- Akszentievics Gy. (1972): Az értelmiségi tevékenység és a munkahely főbb kérdéseinek megítélése a vidéki értelmiség körében. Társadalomtudományi Közlemények, 1972/4. 3–31.
- Akszentievics Gy. (1978): A budapesti értelmiség mobilitása. Társadalomtudományi Közlemények, 1978/1. 27–44.
- Akszentievics Gy. (1979): A fővárosi és a vidéki értelmiség társadalmi helyzetének összehasonlítása - keret és alkalmazási lehetőségek. In: Értelmiség és közművelődés (Összeállítás a TIT Szegedi 8. Művelődésméleti Egyetemén elhangzott előadásokból). TIT, Szeged. 144–159.
- Bakos I. (1973): Budapest vagy vidék? Fiatal diplomások elhelyezkedése. Tiszatáj, 1973/5. 53–62.
- Bánlaky P. (1981): Az értelmiség falun. Társadalomtudományi Közlemények, 1981/3. 369–374.
- Bánlaky P. (1981): Politikum és szakszerűség. Változások a kisvárosi értelmiség tevékenység szerkezetében. Társadalmi Szemle, 1981/2. 24–32.
- Bika J. (1981): Pályakezdők elhelyezkedésének területi vizsgálata. Pályaválasztás, 1981/1. 33–37.
- Földi I. (1984): A fiatal diplomások helyzete Szolnok megyében. Területi Statisztika, 1984/1. 58–64.
- Garami L. (1973): Fiatal diplomások falun. FPKK, Budapest.
- Juhászné Hantos É. (1984): A fiatal diplomások helyzete Fejér megyében. Területi Statisztika, 1984/1. 65–70.
- Kamarás I. (1987): Mihez igazodik a révkalauz? Diplomások jövőképe egy kisvárosban. Forrás, 1987/8. 46–57.
- Szelényi I. (1972): A vidéki értelmiség mobilitása. Társadalomtudományi Közlemények, 1972/3. 3–5.

Egyes diplomás csoportok

Műszaki diplomások, mérnökök

- Ábrahám J. (1972): Műszakiak a társadalomban. Korunk, 1972/6. 851–855.
- Bárány Gy. (1984): Fiatal diplomások beilleszkedésének vizsgálata a Taurus Gumiipari Vállalatnál: a célkitűzés és a szociológiai vizsgálatok eredményei. 1-2. Vezetéstudomány, 1984/10. 22–28.; Vezetéstudomány, 1984/11. 35–41.
- Beck L. (1985): Az ipari formatervezőkről. Kultúra és Közösség, 1985/4. 55–58.
- Benedek A. (1976): Az üzemmérnökök beilleszkedése. Felsőoktatási Szemle, 1976/7-8. 408–412.
- Berezki L. (1972): A műszaki értelmiség Heves megyében. Hevesi Szemle, 1972/2. 26–30.
- Berezki J. (1988): Az iparban dolgozó műszaki értelmiség helyzete és szerepe Szabolcs-Szatmár megyében. Szabolcs-Szatmári Szemle, 1988/3. 265–273.
- Déri M. (1980, 1981): Pályakezdő műszaki és agrárértelmiségiek szociológiai és pszichológiai vizsgálata. Ergonómia, 1980/2. 58–65; Ergonómia, 1981/1. 13–19.
- Hrubos I. (szerk.) (1986): Közgazdász és mérnök generációk társadalmi helyzetének néhány jellemzője. MKKE, Budapest.

- Gál I. (1988): A bányászatban dolgozó műszakiak létszám- és kereseti viszonyainak alakulása 1976 és 1985 között. *Bányászati és Kohászati Lapok, Bányászat*, 1988/3. 183–187.
- Göndöcs K. (1986): A mérnöki pályakép meghatározottsága. *Pedagógiai Szemle*, 1986/10. 10101019.
- Juhász Á. (1982): A műszaki értelmiség társadalmi szerepe és helyzete. *Társadalmi Szemle*, 1982/6. 5–19.
- Károly J. (1983): Műszaki üzemmérnökök és az üzemmérnöképzés társadalmi helyzete. In: *Társadalomtudomány. Pollack Mihály Műszaki Főiskola, Pécs*.
- Kaszásné Leveleki M. (1988): A vegyész mérnökök pályakezdéséről. In: *Társadalomtudományi írások. A Veszprémi Vegyipari Egyetem Marxizmus-Leninizmus Tanszékének Közleményei. Veszprém*. 135–150.
- Kiss E. (1983): A műszaki-gazdasági értelmiség foglalkoztatása. *Munkaügyi Szemle*, 1983/1. 27–32.
- Kovács Á. (1987): A mérnökök életkörülményeinek néhány sajátossága a nyolcvanas évek elején. *Szakipari Technika*, 1987/1. 12–15.
- Németh J. (1982): A műszaki értelmiség társadalmunkban. *Kossuth Kiadó Budapest*.
- Reményi Á. (1970): Szociológiai vizsgálatok a hazai faipari mérnökök helyzetéről és problémáiról. *Erdészeti és Faipari Egyetem*.
- Schüttler T. (1986): Miért csökken az érdeklődés a mérnöki pályák iránt? *Ipargazdasági Szemle*, 1986/4. 80–84.
- Schüttler T. (1985): A műszaki értelmiség utánpótlásának kérdőjelei. *Szakszervezeti Szemle*, 1985/2. 55–61.
- Solymosi Zs. (1982): Három végzett mérnök-évfolyam összehasonlító vizsgálata. In: *A társadalmi struktúra, az életmód és a tudat alakulása Magyarországon 5. Budapest*. 109–145.
- Solymosi Zs. (1984): A mérnökökről. *Közhelyek, tények és következtetések. Társadalmi Szemle*, 1984/2. 13–24.
- Solymosi Zs. – Székelyi M. (1984): A mérnökökről. *Művelődési Minisztérium, Budapest*.
- Solymosi Zs. – Székelyi M. (1986): A mérnökök jövedelmi helyzete. In: *Huszár T. (szerk.): A magyar értelmiség a 80-as években. Kossuth Kiadó, Budapest*. 269–294.
- Szesztay A. (1970): *Az egyetem után... Akadémiai Kiadó, Budapest*.
- Szilágyi K. (1987): Pályakezdő mérnökök komplex vizsgálatának néhány eredménye. *Ergonómia*, 1987/4. 218–228.
- Tóth O. (1987): A magyar mérnökség - pályaválasztási dokumentumok tükrében. *Ifjúsági Szemle*, 1987/6. 77–85.
- Tóth Á. – Tóthné Sikora G. (1990): A mérnöki munka társadalmi elismertsége és a mérnökök jövedelmi viszonyai. *Miskolc*.
- Tóth Árpádné Sikora G. (1976): A műszaki értelmiség helyzete, műveltsége, művelődése. *Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézete, Budapest*.
- Váriné Szilágyi I. (1977): Építésmérnökök a pálya kezdetén. *Valóság*, 1977/10. 87–96.

Közgazdászok

- A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tájékoztatója az egyetemet végzettek munkábaállításáról. MKKE, Budapest.
- Angelusz R. (1986): A közgazdászok kereseti viszonyairól. Szociológia, 1986/3-4. 241–260.
- Balázs J. (1983): Fiatal közgazdászok a gazdasági szervezetben. Szociológia, 1983/4. 375–387.
- Hrubos I. (szerk.): Közgazdász és mérnök generációk társadalmi helyzetének néhány jellemzője. i.m.
- Horváth D. T. (1987): Fiatal közgazdászok életpályái. Közgazdasági Szemle, 1987/3. 306–319.
- Hrubos Ildikó (1986): Közgazdasági diplomások és a munkájuk ellátásához szükséges képzettségi szint. Egyetemi Szemle, 1986/2. 45–62.
- Hrubos I. (1987): A közgazdasági jellegű diplomások foglalkoztatottsági jellemzői. Statisztikai Szemle, 1987/1. 24–44.
- Hrubos I. (1985): Közgazdász kohorszok pályafutásának összehasonlítása. Kandidátusi értekezés. Budapest.
- Illés M. (1978): Felmérés a fiatal közgazdászok munkakörülményeiről. Ipargazdasági Szemle, 1978/1. 67–71.
- Kerpecs J. (1982): A felsőfokú közgazdasági, kereskedelmi végzettségűek demográfiai és foglalkozási jellemzői. Gazdaság, 1982/1. 109–120.
- Vámos D. (1987): A közgazdászok foglalkoztatása Magyarországon. Közgazdasági Szemle, 1987/12. 1498–1504.

Egyéb bölcsész diplomások

- Arató A. (1986): Pályát elhagyó könyvtárosok a közművelődési könyvtárakban 1985-ben. Könyvtáros, 1986/4. 194–198.
- Csobai L. (1984): Népművelők, könyvtárosok, muzeológusok Békés megyében. Egy élet- és munkakörülmény-vizsgálat tapasztalatai. Békési Élet, 1984/1. 54–65.
- Angelusz R. (1980): Az újságíró iskolába jártak. Jel-Kép, 1980/4. 23–30.
- Ranner G. (1976): Az újságírók helyzetéről. Magyar Sajtó, 1976/12. 361–364.
- Róbert P. (1980): A szociológia peremén. Foglalkozásuk: kérdezőbiztos. Valóság, 1980/3. 70–77.
- Simó T. (1972): Pályakezdő népművelők. Munka, 1972/2. 28–29.
- Tímár J. (1983): Generációk az újságíró társadalomban. Jel-Kép, 1983/4. 78–86.
- Vidra Szabó F. (1987): A könyvtáros pálya legfőbb jellemzői. Egy vizsgálat eredményei. Könyvtáros, 1987/5. 252–254.

Kutatók, felsőoktatási oktatók, a tudományos élet dolgozói

- Bakos I. (1973): Fiatal kutatók szakmai és társadalmi integrációja. Magyar Tudomány, 1973/2. 100–109.
- Forgó S. (1988): A fiatal oktatók és dolgozók helyzete a Ho Si Minh Tanárképző Főiskolán. Pedagógusképzés, 1988/1. 110–127.

- Köpeczi B. (1972): Az akadémiai intézetek fiatal kutatóinak helyzete. *Magyar Tudomány*, 1972/11. 669–675.
- Pethes Gy. (1973): A felsőoktatási intézmények fiatal kutatóinak helyzete. *Magyar Tudomány*, 1973/4. 244–247.
- Tarnóczy M. (1983): Akadémiai kutatóhelyek dolgozóinak kereseti viszonyai. *Kutatásfejlesztés*, 1983/5. 427–439.
- Tarnóczy M. (1984): Társadalomtudományi kutatóbázisunk kutatói állományának néhány jellemzője. *Magyar Tudomány*, 1984/3. 229–233.
- Trócsányi L. (1980): Fejezetek a tudományos kutatók munkaviszonya köréből. *Állam- és Jogtudomány*, 1980/2. 158–176.

Agrár diplomások

- Balla G. T. (1980): A fiatal agrárértelmiség pályaképe és társadalmi beilleszkedése. *Gazdálkodás*, 1980. 47–50.
- Bujdosné Kertész J. (1974): Hogyan érvényesültek a volt Budapesti Felsőfokú Élelmiszeripari Technikum végzett hallgatói? *Felsőoktatási Szemle*, 1974/3.
- Czakó Á. (1979): Fiatal üzemmérnökök az élelmiszeriparban. *Gazdálkodás*, 1979. 52–56.
- Déri M.: Pályakezdő műszaki és agrárértelmiségiek szociológiai és pszichológiai vizsgálata. i. m.
- Déri M. (1983): Mezőgazdaságban dolgozó pályakezdő diplomások beilleszkedése a munkahelyre. *SZÖVORG*, Budapest.
- Fehér Gy. (1984): Az agrárszakemberek beilleszkedése. *Felsőoktatási Szemle*, 1984/5. 296–304.
- Klinger A. – Kepecs J. (1982): A felsőfokú mezőgazdasági végzettségűek demográfiai és foglalkozási jellemzői – munkaanyag. KSH, Budapest.
- Sárosiné Polák A. (1981): Élelmiszeripari üzemmérnökök pályakezdését befolyásoló tényezők. In *Pályakezdő fiatalok munkahelyi beilleszkedésének kérdései. Mezőgazdasági és Élelmiszerügyi Minisztérium Információs Központja Házi Sokszorosító Üzem*, Budapest.
- Veszeli T. (1978): A fiatal agrármérnökök munkába állása. A Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Karon végzett vizsgálat ismertetése. *Felsőoktatási Szemle*, 1978/2. 94–100.

Jogászok, közigazgatási diplomások

- Gárgyán T. (1970): Az ügyvédek szociális helyzete a múltban és ma. A magyar ügyvédség jubileumi évkönyve: 1945-1970. Országos Ügyvédi Tanács, Budapest.
- Nagy E.: A köztisztviselői értelmiség. In: Huszár T. (szerk.): *A magyar értelmiség a 80-as években*. i. m. 241–265.
- Tóth J. J. (1988): Munkahelyi beilleszkedés a fővárosban elhelyezkedő közigazgatások körében. *Az Államigazgatási Főiskola végzőseinek pályakezdési tapasztalatai. Állam és Igazgatás*, 1988/5. 451–460.
- Vankó J. (1974): Körkép a fiatal jogtanácsosokról. *Magyar Jog*, 1974/4. 226–227.

Egészségügyi diplomások, orvosok

- Bán M. (1984): Az egészségügyi főiskolát végzettek munkahelyi beilleszkedése. Népegészségügy, 1984/5. 309–314.
- Bánlaky P. – Kérész Gy. – Solymosi Zs. (1981): Orvosok Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bronner M. (1974): A diplomás nők helyzete a gyógyszeripari kutatásban. Valóság, 1974/2. 89–97.
- Faluvégi A. (1984): Az egészségügyi diplomás fiatalok demográfiai, foglalkozási jellemzői, lakáshelyzete. Az 1980. évi népszámlálás adatai alapján. In: Andics J. (szerk.): Az ifjúság életkörülményei. SKV, Budapest.
- Kedvessy Gy. (1979): Pályakezdő gyógyszerészfutalok elhelyezkedése. Felsőoktatási Szemle, 1979/4. 198–202.
- Solymosi Zs. (1979): A magyar orvosok társadalmi helyzete, szociológiai jellemzői. Értelmiség és közművelődés. Összeállítás a TIT Szegedi 8. Művelődéstudományi Egyetemén elhangzott előadásokból. TIT, Szeged. 214–228.
- Váriné Szilágyi I. (1977): A pályakezdő orvosok életformájáról. Világosság, 1977/1. 42–47.

Pedagógusok

- Benő K. (1988): A pedagógus pályakezdés néhány kérdése. Budapesti Nevelő, 1988/1. 29–41.
- Deák Zs. (1983): Az oktatási, tudományos, közművelődési felsőfokú végzettségűek néhány demográfiai, foglalkozási jellemzője és a pedagóguspálya. Kultúra és Közösség, 1983/5. 29–45.
- Deák Zs. (1984): Hiány – túlmunka – munkakörülmények a pedagóguspályán. Kritika, 1984/4. 14–15.
- Garami L. (1986): Az általános iskolai pedagógusok mobilitásáról. OPI, Budapest.
- Garami L. (1984): A szelekciós-kontraszekciós mechanizmusok szerepe az általános iskolai tantestületek összetételének alakulásában és a pedagógusok munkahelyi és területi mobilitásában. Neveléstudomány és Iskolakutatás, 1984/1. 5–114.
- Háber J. – Szalai J. (1986): A pedagógusnők helyzete, egy pálya elnőiesedése. In: Háber J.: Pedagógusok és iskola. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss E. (1988): Adalékok egy társadalmi körképhez: a pedagógusok jövedelem- és lakáshelyzete. Pedagógiai Szemle, 1988/10. 910–918.
- Mák M. (1977): Fiatal tanárok tantestületi és társadalmi beilleszkedése. Felsőoktatási Szemle, 1977/5. 270–276.
- Sipos I. (1972): A fiatal középiskolai tanárok beilleszkedése. Felsőoktatási Szemle, 1972/7-8. 452–456.
- Szilvay Gy. (1970): Volt hallgatóink szociológiai helyzetének vizsgálata. Esztergomi Tanítóképző Intézet. Tanulmányok 1967-1969. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- Udvarhelyi Gy. (1984): Főiskoláinkon végzett hallgatók beilleszkedése. Vizsgálat pályakezdő tanítók körében. Felsőoktatási Szemle, 1984/3. 169–174.

Művészek

- Agárdi P. (1984): Művészértelmiség és társadalom. In: Művészet és politika. Tanulmányok, dokumentumok, 1977-1983. Kossuth Kiadó, Budapest. 426–439.
- Barabás J. (1976): A fiatal művészek társadalmunkban. Társadalmi Szemle, 1976/5. 36–43.
- Békés F. (1985): Színészek és újságírók: kísérlet két értelmiségi réteg életkörülményeinek összehasonlítására. In: A társadalmi struktúra, az életmód és a tudat alakulása Magyarországon 13. Budapest. 112–143.
- Békés F. (1983): Adatok a színészek élet- és munkakörülményeiről. Statisztikai Szemle, 1983/6. 506–517; 612-624.
- S. Nagy K. (1994): Képzőművész szociológiai aspektusból (1970-es - 1980-as évek). Társadalmi Szemle, 1994/3.
- Szúdy E. (1986): Tánccsoportok fizetése, jövedelme. Táncművészet, 1986/1-5.